

نقیب أبوجعفر یحیی بن ابی زید علوی

یست نامه، دانش، روش و پیامد اندیشه ها

ناھید طیبی

۱۳۹۶

کتابخانه ملی ایران

نقیب ابوجعفر یحیی بن ابی زید علوی
(زیست نامه، دانش، روش و پیامد اندیشه ها)
ناهید طیبی

ناشر: انتشارات جامعة الزهراء

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۶

چاپ: شریعت

سمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۳۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۷۲۴-۰۳-۳

ارتباط با ناشر: قم، جامعة الزهراء، انتشارات

دفتر انتشارات: ۳۲۱۱۲۵۴-۹۸۲۵+

فروشگاه: ۳۰۷-۲۲۱۱۲۵۴-۹۸۲۵+

دورنگار: ۲۵۱۱۱-۳۲۱۱۲۵۴-۹۸۲۵+

وبگاه: Eshop.jz.ac.ir، ایمانامه: Pub.alzahra@gmail.com

سرشناسه:	طیبی، ناهید، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور:	نقیب ابوجعفر یحیی بن ابی زید علوی، زیست نامه، دانش، روش و پیامد اندیشه ها / ناهید طیبی،
مشخصات نشر:	قم: جامعة الزهراء، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۳۸۴ ص.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۲۷۲۴-۰۳-۳
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	واژه نامه.
یادداشت:	کتابنامه.
یادداشت:	نمایه.
موضوع:	نقیب، ابوجعفر -- نقد و تفسیر
موضوع:	نقیب، ابوجعفر -- دیدگاه درباره اسلام
موضوع:	اسلام -- مطالب گونه گون
موضوع:	Islam -- Miscellanea
رده بندی کنگره:	BP۱۶۰/ن۷ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۳۴۳
شماره کتابشناسی ملی:	۴۹۷۲۲۰۵

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

سخن ناشر

بشر از آغاز آفرینش با کوله بار بی‌پایانی از پرسش‌ها، همواره در پی دانستن بوده و با همه تلاش‌های ستودنی، سرشت عطشناکش هیچگاه سیراب نشده است. علم و دانایی، حقیقت مقدسی است که انحصار در هیچ حصاری را بر نمی‌تابد و از این‌روست که بانوان با مسئولیت‌های سنگینی که بردوش داشته‌اند، افزون بر پروراندن اندیشمندانی را لامقام، و رد نیز درهای بی‌شماری از علوم مختلف را گشوده‌اند.

در این میان، انقلاب حیات‌بخش ایران، در پرتو آموزه‌های دین مقدس اسلام و اندیشه‌های تابناک امام راحل علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام، افق‌های جدیدی را پیش‌روی حقیقت بریان، نمایاند و جامعة الزهراء علیها السلام یکی از بزرگ‌ترین دانشگاه‌های دینی جهان را تجلی‌حاه استعداد بی‌پای بانوان در عرصه‌های گوناگون معارف ناب اسلامی و شاخه‌هایی از دانش اسلامی بنیان نهاد.

طلاب و دانش‌آموختگان این دانشگاه مقدس نیز در اندک زمانی توفیق یافتند دوشادوش دیگر اندیشوران و صاحبان قلم، در گستران علم را، خلق اندیشه‌هایی نو بیارایند و تحسین دیگران را برانگیزند.

انتشارات جامعة الزهراء علیها السلام در راستای نشر آثار ارزشمند و تأثیرگذار، بر آن است تا آفریده‌های گرانسنگ اندیشمندان فرهیخته را در قالبی زی‌کاو، بسان چراغی فروزان در عصر تاریک جاهلیت مهاجم غرب، به نسل نو پیشکش کند؛ بدان امید که مشعل تعالی، پرفروغ‌تر و قلب نازنین امام عصر علیه السلام شادمان گردد.

نوشتار پیش‌رو اثری ماندگار از سرکار خانم ناهید طیبی است که ناشر این مجموعه، مهر ای نگارنده گرامی و همه سرورانی که در آماده‌سازی و نشر این اثر همیار بوده‌اند، به نسی درخور آرزو می‌کند و پیشنهادها و نقدهای سازنده اربابان معرفت را با آغوشی باز پذیراست.

نقیب در آینه سخنان

کا... أبوجعفر مع ما یدهب إلیه من مذهب العلویین، منصفاً وافرالعقل؛ أبوجعفر باوجود اینکه بر مذهب علویان بود، اما باانصاف و بسیار خردمند بود.

(ابن أبی الحدید، شرح نهج البلاغة، ج ۹، ص ۲۴۷)

كان یجمع إلی ذکائه سلامة التفكير وحسن التعلیل، وصدق التحلیل، فهو فیلسوف الأدب والأخبار؛ او (نقیب أبوجعفر آخرین برتری روشنی، دارای سلامت فکر و قدرت ارائه تحلیل‌های نیکو و صحیح بود، پس وی فیلسوف ادب و اخبار است.

(مصطفی جواد، أبوجعفر النقیب، ص ۱۳۵)

فی رأی أن أباجعفر كان مفكراً اجتماعياً من الطراز الأول، ولأنه انتج كتاباً لربما تفوق به علی ابن خلدون المشهور؛ در نظر من أبوجعفر از اندیشمندان طراز اول حوزه جامعه‌شناسی است و اگر کتابی بر جای می‌گذاشت، به یقین با آن اثر بر ابن خلدون شهیر رقابت می‌یافت.

(علی الوردی، فیلسوف طبعی المجتمع العراقي، ص ۸۶)

... أما یحیی بن أبی زید العلوی نقیب البصرة فقد كان فريداً فی فلسفة التاريخ؛ اما یحیی بن ابی زید علوی، نقیب بصره، یگانه دوران در فلسفه تاریخ بود.

(مصطفی جواد، مقالة «فلسفة التاريخ الإسلامی فی قرن السلاجقة» ص ۱۰۱)

آنان که سخنان گزیده و دلنشین و شیوای او را که ابن أبی الحدید بسیاری اوقات به عنوان فصل الخطاب مسائل و دعاوی مطروحه کلامی، نقل می‌کند مطالعه فرموده‌اند، به خوبی دریافته‌اند که این جناب أبی جعفر نقیب چه طرفه مرد کم نظیری است.

(ابن الصوفی، المعجذی فی أنساب الطالیین، مقدمة دکتر احمد مهدوی دامغانی)

فهرست

فهرست

۲. پی جویی مذهب نقیب أبوجعفر از اندیشه و
سخنان او..... ۶۰
عقاید جاوردیه..... ۶۵

فصل سوم: دانش نقیب أبوجعفر

- گستره دانش نقیب أبوجعفر..... ۶۹
فلسفه تاریخ و فیلسوف تاریخ..... ۷۰
نقیب أبوجعفر و شعر و ادب..... ۷۸
۱. نقیب و شناخت شاعران عرب..... ۷۸
الف) نقیب و اشعار نابغه ذبیانی..... ۷۸
ب) نقیب أبوجعفر و قصیده أبوالقاسم مغربی..... ۷۹
ج) نقیب و تفسیر شعر أبوتمام..... ۸۱
۲. اشعار نقیب أبوجعفر..... ۸۲

فصل چهارم: روش شناسی نقیب أبوجعفر (۱)

- کلیات روش نقیب در مناظرات..... ۸۷
نقیب أبوجعفر و مناظره یا روش مقایسه ای..... ۹۰
مقایسه در آن حیات و خلافت پیامبر ﷺ و
پیامبر ﷺ..... ۹۴
الف) تشابه در اصحاب..... ۹۵
ب) تشابه در سیرت..... ۱۰۱
پ) تشابه در سیرت خانوادگی..... ۱۰۲
ت) تشابه در مدت عمر..... ۱۰۲
ث) تشابه در ویژگی های اخلاقی..... ۱۰۳
ج) تشابه در نسب..... ۱۰۳
نوع قیاس نقیب أبوجعفر در حقانیت خلافت
امیرالمؤمنین ﷺ..... ۱۰۳
تنها تفاوت پیامبر ﷺ و علی ﷺ..... ۱۰۴

- پیش گفتار..... ۱۱
پیشینه..... ۱۲
ویژگی ها و امتیازات اثر حاضر..... ۱۴

فصل اول: زیست نامه نقیب أبوجعفر

- تبار نقیب أبوجعفر..... ۱۷
جد پدر نقیب أبوجعفر..... ۱۸
۲. پدر نقیب أبوجعفر..... ۱۸
۳. نقیب از پدر و نقیب أبویزید..... ۲۰
۴. مادر نقیب أبوجعفر..... ۲۲
۵. خانواده نقیب أبوجعفر..... ۲۲
۶. سال تولد و وفات أبوجعفر..... ۲۴
نسل نقیب أبوجعفر..... ۲۸
اساتید و شاگردان نقیب أبوجعفر..... ۳۰
نقیب أبوجعفر در منابع پسین..... ۳۱
۱. نقیب أبوجعفر در منابع اهل سنت..... ۳۱
۲. یادکرد علمای شیعه از نقیب..... ۳۵
۳. یادکرد خاص ابن ابی الحدید از نقیب..... ۳۸

فصل دوم: زمانه و مذهب نقیب أبوجعفر

- زمانه نقیب أبوجعفر..... ۴۳
۱. اوضاع سیاسی - اجتماعی دوران نقیب
أبوجعفر..... ۴۳
۲. اوضاع فرهنگی و مذهبی دوران نقیب
أبوجعفر..... ۵۰
نقیب أبوجعفر و منصب نقابت..... ۵۲
مذهب نقیب أبوجعفر..... ۵۷
۱. دیدگاه ها درباره مذهب نقیب أبوجعفر..... ۵۷

مفهوم نص ۱۴۲	۲. مقایسه شخصیت حسنین علیه السلام با محمد بن
انواع و گونه‌های برخورد با نص خلافت از نگاه نقیب	حنفیه ۱۰۵
ابوجعفر ۱۴۶	نوع قیاس نقیب ابوجعفر درباره مقایسه امام
۱. انکار نص ۱۴۶	حسن و حسین علیه السلام با محمد حنفیه ... ۱۰۸
الف) برخورد با نص خلافت در زمان حیات	۳. مقایسه حرمت فاطمه علیه السلام و عایشه ۱۰۸
پیامبر علیه السلام ۱۴۷	قیاس نقیب ابوجعفر درباره عایشه و فاطمه علیه السلام ... ۱۰۹
ب) انکار نص پس از رحلت پیامبر علیه السلام ... ۱۴۹	۴. مقایسه لعن یزید و قاتل عثمان و قاتل علی علیه السلام ... ۱۱۰
۲. پذیرش نص ۱۵۰	نوع قیاس لعن یزید با لعن عثمان و قاتل
«خوف فتنه» نشانگر پذیرش تلویحی نص ۱۵۰	علی علیه السلام قیاس جدلی ۱۱۲
۳. ترک و تاویل نص ۱۵۳	۵. مقایسه لعن یزید و لعن دختران پیامبر علیه السلام ۱۱۲
۴. بی تفاوتی و پیروی از رؤسای قبایل ۱۵۴	الف) قدیم لعن یزید و لعن فاطمه علیه السلام ۱۱۲

فصل هفتم: آرای نقیب ابوجعفر (۲)

دلایل مخالفت با نص خلافت، از دیدگاه نقیب ابوجعفر	ب) مقایسه مجازات ظلم و زینب علیه السلام ۱۱۷
۱.۱. اصل مربوط به بینش و نگرش مخالفان با نص ۱۵۵	فاطمه علیه السلام ۱۱۸
الف) دنیوی انگاشتن امر خلافت و امامت ۱۵۵	نوع قیاس نقیب ابوجعفر در مقایسه ظلم و
یکم) شواهد زمان حیات پیامبر علیه السلام ۱۵۶	زینب و فاطمه علیه السلام ۱۱۹
دو) شواهد پس از رحلت پیامبر علیه السلام ۱۵۸	
دوگانه اصل سنت درباره دنیوی بودن خلافت ۱۶۰	
دیدگاه نقیب ابوجعفر درباره دنیوی انگاشتن امامت و	
خلافت ۱۶۴	
ب) مصلحت انگاشتن پس از رحلت خلافت ۱۶۷	
پ) کراهت از جمع بین امر خلافت و امر دینی ۱۶۸	
خاندان ۱۶۸	
ت) ترس از ارتداد مردم ۱۷۰	
۲. دلایل زمینه‌های مخالفت با نص در زمان حیات	
رسول خدا صلی الله علیه و آله ۱۷۱	
الف) شواهد تاریخی نقیب ابوجعفر بر جرات	
مخالفت با نص ۱۷۱	
ب) تحلیل جامعه‌شناختی نقیب ابوجعفر از	

۲. مقایسه شخصیت حسنین علیه السلام با محمد بن	
حنفیه ۱۰۵	
نوع قیاس نقیب ابوجعفر درباره مقایسه امام	
حسن و حسین علیه السلام با محمد حنفیه ... ۱۰۸	
۳. مقایسه حرمت فاطمه علیه السلام و عایشه ۱۰۸	
قیاس نقیب ابوجعفر درباره عایشه و فاطمه علیه السلام ... ۱۰۹	
۴. مقایسه لعن یزید و قاتل عثمان و قاتل علی علیه السلام ... ۱۱۰	
نوع قیاس لعن یزید با لعن عثمان و قاتل	
علی علیه السلام قیاس جدلی ۱۱۲	
۵. مقایسه لعن یزید و لعن دختران پیامبر علیه السلام ۱۱۲	
الف) قدیم لعن یزید و لعن فاطمه علیه السلام ۱۱۲	
نوع قیاس نقیب ابوجعفر در مقایسه ظلم و	
پیامبر علیه السلام و ابوبکر رضی الله عنه ۱۱۷	
ب) مقایسه مجازات ظلم و زینب علیه السلام ۱۱۷	
فاطمه علیه السلام ۱۱۸	
نوع قیاس نقیب ابوجعفر در مقایسه ظلم و	
زینب و فاطمه علیه السلام ۱۱۹	

فصل پنجم: روش‌شناسی نقیب ابوجعفر (۲)

تحلیل‌های نقیب ابوجعفر از گزارش‌های تاریخی	
نقیب ابوجعفر و تحلیلی از فراریان نبرد احد ۱۲۳	
تحلیل ابوجعفر از نص و سقیفه ۱۲۵	
نسخ حدیث غدیر و دیدگاه نقیب ابوجعفر ۱۲۸	
تحلیل نقیب ابوجعفر و رفع تناقض روایات لُدُرد ۱۳۲	
علت درنگ قریش بر قتل پیامبر صلی الله علیه و آله در شب	
هجرت ۱۳۵	
تحلیل علت کشته نشدن علی علیه السلام پس از رحلت	
پیامبر صلی الله علیه و آله ۱۳۷	

فصل ششم: آرای نقیب ابوجعفر (۱)

نص خلافت در اندیشه و آرای نقیب ابوجعفر

فصل نهم: آرای نقیب ابوجعفر (۴)

صحابه در اندیشه و آرای نقیب ابوجعفر

- مفهوم صحابه از نظر نقیب ابوجعفر ۲۲۱
- جواز گفت وگو درباره صحابه ۲۲۴
۱. شواهد قرآنی ۲۳۶
۲. اجماع مسلمانان ۲۳۶
۳. عقل ۲۳۷
۴. سنت و سیره پیامبر ﷺ ۲۳۹
۵. سیره و سخن خود صحابه درباره اصحاب ۲۴۰
- علی علیه السلام و سخن از صحابه ۲۴۱
- ابوبکر و سخن از خطاهای خود و صحابه ۲۴۱
- عمر بن خطاب و صحابه ۲۴۲
- عایشه و سخن درباره اصحاب ۲۴۳
- ابی بن کعب و عبدالرحمن بن عوف ۲۴۴
- جان ۲۴۴
- عروه بن زیبر ۲۴۴
- اندیشمندان اهل سنت و سخن از صحابه ۲۴۵
- اختلاف دیدگاه های فقهی صحابه ۲۴۵
- لحن صحابه از دیدگاه نقیب ابوجعفر ۲۴۷
- تحلیل آرای ابوجعفر درباره صحابه و شکست در ۲۴۷
- نبرد احد ۲۵۲
- پاسخ های ابن ابی سید ۲۵۷
- فصل دهم: آرای نقیب ابوجعفر (۵)
- خلفا در اندیشه و آرای نقیب ابوجعفر
- ابوبکر ۲۶۵
- عمر بن خطاب از نظر نقیب ابوجعفر ۲۶۵
- مدح عمر در نهج البلاغه و نظر نقیب ابوجعفر ۲۶۷
- عثمان از نظر نقیب ابوجعفر ۲۶۹
- علی بن ابی طالب ۲۷۰

- بیعت با ابوبکر ۱۷۸
۳. دلایل مربوط به شخصیت حضرت علی علیه السلام ۱۸۲
- الف) حسد نسبت به حضرت علی علیه السلام ۱۸۳
- ب) شدت و جدیت علی علیه السلام در امور مربوط به ۱۸۷
- دین خدا ۱۸۷
- پ) وجود حس انتقام و خون خواهی از علی علیه السلام ۱۸۸
- ت) جوان بودن علی علیه السلام ۱۸۹
۴. دلایل ۱۹۰
- الف) قدرت ابوبکر ۱۹۱
- ب) عمر بن خطاب علیه السلام ابوبکر ۱۹۱
- پ) با تجربه بودن ابوبکر ۱۹۲
- ت) عدم حسد نسبت به ابوبکر ۱۹۳
- ث) عدم غضب نسبت به ابوبکر ۱۹۳
- ج) مدارا با مردم ۱۹۳
- جمع بندی ۱۹۴

فصل هشتم: آرای نقیب ابوجعفر (۲)

اهل بیت علیه السلام در اندیشه و آرای نقیب ابوجعفر

- حضرت علی علیه السلام در دیدگاه نقیب ابوجعفر ۲۰۷
۱. حقانیت حضرت علی علیه السلام برای خلافت ۱۹۸
۲. فضیلت علی علیه السلام نسبت به جعفر ۲۰۰
۳. دلیل محبت مردم نسبت به علی علیه السلام ۲۰۴
۴. علی علیه السلام و تعظیم پیامبر ﷺ ۲۰۷
۵. تحلیل نقیب از سخن حباب بن منذر در ۲۱۳
- سقیفه ۲۱۳
- حضرت زهرا علیه السلام ۲۱۵
- امام حسن علیه السلام ۲۱۵
- امام حسین علیه السلام ۲۱۶
- امام صادق علیه السلام ۲۱۹
- امام کاظم علیه السلام ۲۲۰

پیوست‌ها	معاویه ۲۷۱
پیوست اول: صفحات آغازین (۱- ۳۶) کتاب «أبوجعفر النقیب» ۲۹۹	فصل یازدهم: پیامد اندیشه‌های نقیب أبوجعفر پیامد و تأثیر آرای نقیب بر این ابی‌الحدید در مسئله «نص» ۲۷۷
پیوست دوم: ترجمه صفحات آغازین کتاب «أبوجعفر النقیب» ۳۱۵	۱. زندگی‌گذرا به شخصیت این ابی‌الحدید ... ۲۷۷
پیوست سوم: ترجمه مقاله «النقیب أبوجعفر یحیی بن ابی زید» ۳۳۵	۲. ویژگی‌های کتاب «شرح نهج البلاغة» ۲۸۵
نمایه‌ها ۳۴۷	تحول تدریجی نظر این ابی‌الحدید، متأثر از نقیب أبی‌محمد ۲۸۴
اعلام ۳۴۹	نتیجه‌گیری ۲۸۹
کتاب‌ها ۳۶۱	نمایی از سیر تحول اندیشه‌های کلامی این ابی‌الحدید در باره نص خدایت در شرح نهج «لاغة» ۲۹۱
مکان‌ها ۳۶۵	نتیجه‌گیری ۲۹۵
کتابنامه ۳۶۷	

پیش‌گفتار

در هر دهه تاریخی، انسان‌های تأثیرگذار و صاحب‌نظر در عرصه‌های گوناگون علمی وجود دارند که بر روش‌ها و اندیشه‌های جامعه خویش تأثیر انکارناپذیری دارند و موجب تغییر و تحول در روش‌ها، منظومه فکری هم‌روزگاران و آیندگان خویش اند. آرا و اندیشه‌های این گروه از اندیشمندان با به واسطه آثار مکتوب برجای مانده‌شان به جوامع پسین انتقال می‌یابد و یا می‌توان ردپای دیدگاه‌های آنان را در آثار فرزندان و یا شاگردانشان که غالباً اندیشه‌ای همسوبا آن‌ها دارند دید.

نقیب أبوجعفر یحیی بن ابی‌رید علوی (م ۱۳۳)، از معدود اندیشمندان و اساتیدی است که هیچ اثر مکتوبی از وی برجای نمانده و کسی با اینکه به دیوان اشعارش تصریح شده، اما امروزه اثری از آن نیست و اشعار او را باید بر گفت‌وگوهای دیگران یافت.

وی در نیمه دوم قرن ششم، مقام نقابت بصره را برعهده داشت که مرجع دینی، علمی و مسائل اجتماعی و سیاسی روزگار خویش به شمار می‌رفت. او بسیار تعجب‌برانگیز است که تنها افراد کم‌شماری سخنان وی را نقل کرده‌اند و بیست‌ترین اطلاعات ما از این اریکه علم و ادب و تاریخ، در کتاب شرح نهج البلاغه ابن‌ابی‌الحدید معتزلی بهمان سده است و اگر این کتاب نبود، امروزه حتی به اندازه چند صفحه اطلاعات از این استاد شیعی و خطیب فن در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی در دسترس ما نبود؛ چراکه دیگران به‌طور غالب به وایات شفاهی و منقولات ابن‌ابی‌الحدید از وی بسنده کرده‌اند. البته ابن‌نقطه (م ۶۱۰)، ذه (م ۷۴۷)، ابن‌شاکر کتبی (م ۷۶۴) و ابن‌کثیر (م ۷۷۴) از نویسندگان اهل سنت، به‌تصریری درباره نسب و نیای او نگاشته‌اند؛ اما در منابع شیعی نزدیک به زمان وی، یعنی از قرن ششم تا سده‌های اخیر، از ایشان بسیار کم یاد شده است.

در قرن بیستم، شیعیان در برخی کتاب‌های تراجم و اعلام، از وی نام برده‌اند و برای

اولین بار تک‌نگاری درباره نقیب أبوجعفر توسط دکتر مصطفی جواد در بغداد نگاشته شد که بسیار مختصر بود و تنها ۲۵ صفحه (۹-۳۴) آن به زندگی‌نامه وی اختصاص داشت و بقیه کتاب، نقل روایات شفاهی ابن ابی‌الحدید از ایشان است.

پرداختن به شخصیت، آرا و اندیشه‌های نقیب أبوجعفر از آن رو ضرورت دارد که از یک سو با بود سرآمدی در بین اندیشمندان هم‌روزگار وی، در جامعه علمی ما ناشناخته مانده است و از دیگر سو، نظریات و دیدگاه‌های او می‌تواند برای پژوهشگران و دانشمندان عصر کنونی الگویی مناسب برای لحاظ محتوا و روشمندی باشد. همچنین شیعی بودن این مرد بزرگ، رسالتی بس عظیم را برای معرفی او بر دوش جوامع شیعی می‌نهد؛ چراکه سخنان و تحلیل‌های او و روش و عادات و عباداتش با اهل سنت و ادها، دلائل و شواهد تاریخی و در مواردی غیرتاریخی او مانند مباحث دلالی، لغوی و جامعه‌شناسی تاریخی و به‌ویژه فلسفه تاریخ او، در تفهیم بهتر باورهای شیعی به جهان اسلام بسیار اهمیت دارد. این نکته را نیز باید در نظر داشت از آن جهت که منقولات شریفی وی به واسطه ابن ابی‌الحدید، اندیشمند پذیرفته شده جوامع علمی اهل سنت، به جهان پس از او منتقل شده است، معرفی او تأثیر ویژه‌ای خواهد داشت.

پیشینه

در سده اخیر، در سال ۱۳۶۲ ق، برای نخستین بار دکتر محمد علی جواد (م ۱۳۸۹ ش/ ۱۹۶۹ م)، نویسنده، ادیب و شاعر مشهور بغدادی، مقاله‌ای با عنوان «نقیب أبوجعفر یحیی بن ابی زید» به زبان عربی نگاشته که در شماره ۲۴۳ مجله الثقافة چاپ شده است. وی هشت سال پس از چاپ این مقاله، اولین کتاب مستقل درباره این عالم شیعی را با عنوان «أبو جعفر» به زبان عربی نوشت که چاپخانه «الهلل» در بغداد، در سال ۱۳۶۹ ق آن را در ۱۲۳ صفحه با قطع جیبی چاپ کرد. به نظر می‌رسد نگارنده در روند مطالعاتش برای تدوین رساله دکتر با عنوان

۱. مصطفی بن جواد بن مصطفی بغدادی در سال ۱۳۴۳ در بغداد متولد شد و عمر خویش را در عراق، مصر و پاریس سپری کرد. وی برای یادگیری زبان فرانسه به قاهره رفت و سپس به دانشگاه سوربن فرانسه راه یافت و در سال ۱۹۴۰ فارغ التحصیل شد و رساله دکترای خویش با عنوان «الناصر لدين الله العباسی» را نگاشت. وی عضو فعال مجمع علمی عراق و از اعضای فعال مجمع لغوی دمشق است. مصطفی جواد پس از فعالیت‌های پرثمر علمی در سال ۱۳۶۹ ق درگذشت و آثار ادبی و علمی زیادی بر جای نهاد.

«الناصر لدين الله العباسي» أبو جعفر را شناخته و بعدها به معرفی وی پرداخته است. اگرچه این کتاب با رویکردی تاریخی و نگاهی علمی و دقیق نگاشته شده، اما بیش از آنکه با استفاده از مطالب مستند و منابع معتبر به طور مستقل به شناخت شخصیت أبو جعفر بپردازد، اوضاع سیاسی - اجتماعی و رخدادهای زمان وی را بررسی و تحلیل کرده است. نویسنده در قسمت اول کتاب به اختصار از پدر أبو جعفر و نقابت او و سپس خود وی سخن گفته و پس از آن به بیان برخی نظریات و دیدگاه‌های او که از شرح نهج البلاغة برگرفته، پرداخته است. این کتاب بسا، مختص و موجز است؛ از این رو اهمیت و قابلیت بحث و بررسی بیشتر موضوع مذکور ضرورت^۱، روش اثر پیش‌رو را نمایان‌تر می‌کند.

در سال ۱۳۸۷، رشیدی علی حسن بیگی بخش اول این کتاب که شامل ۲۵ صفحه شرح حال نقیب أبو جعفر بوده، از کتاب مستدرکات أعيان الشيعة استخراج و ترجمه کرده، و در مجله تحقیقات اسلامی، سال ۱۹، ش ۱ و ۲، چاپ شده است. البته وی از وجود کتاب أبو جعفر النقیب خبر نداشته و مدتی بعد، کتور را مقاله‌ای از دکتر مصطفی جواد دانسته است؛^۲ بالاخره راقم این سطور، مجلد سوم مستدرکات أعيان الشيعة مقاله‌ای از مصطفی جواد نویسنده دقیق عراقی یافت که مشتمل بر ملاحظات و نکات تازه‌ای درباره خاندان، مذهب و علت مهاجرت نقیب البصرة به بغداد جز آن بود.^۳

عنوان مقاله «فیلسوف الأدب والأخلاق» أبو جعفر یحیی بن أبی زید العلوی النقیب البصرة^۴، برگرفته از کتاب «أبو جعفر النقیب اثر مصطفی جواد» است.^۵ برای احیای آثار مستقل درباره نقیب أبو جعفر، بخش اول کتاب أبو جعفر النقیب و کل مقاله مصطفی جواد که تا کنون ترجمه نشده را به فارسی برگردانده‌ایم و در پایان، نوشتار پیش‌رو ارائه خواهد شد.

گفتنی است در سال ۱۳۸۷ ش/ ۲۰۰۹ م، کتابی با عنوان آراء و مقالات النقیب، أبو جعفر، به قلم عباس علی، نویسنده بحرینی نگاشته شد و «مرکز الأفاق للدراسات» در بیروت آن منتشر کرد. به گواه نویسنده در مقدمه، این کتاب صرفاً به جمع‌آوری دیدگاه‌های نقیب و شرح نهج البلاغة ابن أبی الحدید پرداخته و نگارنده پس از مقدمه سه صفحه‌ای و بدون اشاره به

۱. حسن بیگی، «فیلسوف الأدب والأخلاق»، دوفصلنامه تحقیقات اسلامی، سال ۱۳۸۶، ش ۱ و ۲.

۲. مصطفی جواد، أبو جعفر النقیب، ص ۲۹.

زندگی‌نامه نقیب و تحلیل دیدگاه‌های وی، تنها مجموعه‌ای از مطالب منقول از نقیب، به همان صورت موجود در شرح نهج البلاغه را گرد آورده است.

کتاب، دارای ۱۸۹ صفحه در قطع وزیری است که ۱۳۴ صفحه آن عین مطالب نقیب در شرح نهج البلاغه بدون شرح و تبیین و تحلیل است و در ۵۵ صفحه پایانی با عنوان «ملاحق ملاحق»، عین زندگی‌نامه نقیب از کتاب اعیان الشیعة استخراج و همراه با چهار ملحق دیگر افزوده شده است. ظاهراً نگارنده این اثر نیز کتاب مصطفی جواد را ندیده و از آن با نام رساله یاد کرده است. وی در مقدمه می‌نویسد:

«نقیب ابوجعفر، موسوعه‌ای علمی بوده که در آن تاریخ، ادب، لغت، شعر، عقاید و غیر آن را می‌توانست»^۱

نگارنده بر شایسته‌ترین مقاله درباره نقیب ابوجعفر با عنوان «نقیب ابوجعفر و ترسیم رابطه گزاره‌های تاریخی و روش‌های کلامی» و «بررسی دلائل مخالفت با خلافت منصوب با تأکید بر دیدگاه نقیب ابوجعفر»^۲ است که در فصل‌نامه تخصصی «نامه تاریخ پژوهان» و فصل‌نامه «تاریخ اسلام» چاپ شده، و در بررسی این دو مقاله در کتاب حاضر نیز بهره برده است.

ویژگی‌ها و امتیازات اثر حاضر

نوشتار پیش‌رو افزون بر شناسایی واکاوی شخصیت نقیب ابوجعفر، عالم و فاضل شیعی، به آراء و دیدگاه‌ها و روش‌های بحث و مناظره وی نیز به واسطه پاسخی از پرسش‌های کلامی و تاریخی درباره نص و مسیر خلافت در تاریخ اسلام، روشن شدن افراد مؤثر در تاریخ، و جامعه‌شناسی تاریخی صدر اسلام را نیز دربردارد. این اثر در پنج بخش نگاشته شده است:

بخش اول: زندگی‌نامه نقیب ابوجعفر و آشنایی با ویژگی‌های شخصی و شخصیتی او؛
بخش دوم: واکاوی دیدگاه وی درباره نص خلافت. علت پرداختن به این موضوع از این جهت است که بیشترین پرسش و پاسخ و مباحثات و مناظرات وی با این آیه الهیه با محوریت بحث نص و عوامل مخالفت با آن بوده است؛
بخش سوم: بررسی آراء و دیدگاه‌های ابوجعفر درباره موضوعات و مسائل مهم تاریخی و

۱. عباس علی، آراء و تحلیلات النقیب ابوجعفر، ص ۱۰.

کلامی و اظهارنظرهای وی در عرصه شعروادب عصر خویش که در آثار پسین، به‌ویژه در شرح نهج‌البلاغه ابن ابی‌الحدید، بازتاب داشته است.

بخش چهارم: بررسی روش‌های علمی و منطقی نقیب ابوجعفر در تجزیه و تحلیل و نوع ارائه بحث‌های علمی به مخاطبان؛

بخش پنجم: پیوست برگردان فارسی آثاری مهم با موضوع اختصاصی شخصیت و آرای نقیب ابوجعفر، به انگیزه احیای این آثار که به دلیل عربی بودن، مخاطبان فارسی‌زبان از آن‌ها بی‌بهره بوده‌اند.

این مجازات‌ها حاضر نسبت به دیگر آثار با موضوع مشابه عبارت است از:
- نخستین کتاب مستقل و جامع درباره نقیب ابوجعفر، با تأکید ویژه بر شخصیت‌شناسی وی؛
- تحلیل و بررسی بحث‌های کلامی و تاریخی نقیب ابوجعفر برای نخستین بار؛
- گرچه در کتاب ابوجعفر نقیب، نگاشته مصطفی جواد، و کتاب آراء و تحلیل‌ات نقیب ابوجعفر، اثر عباس علی، بسیاری از سخنان نقیب در شرح نهج‌البلاغه گردآوری شده، اما در نوشتار حاضر افزون بر ترجمه فارسی آن‌ها به تجزیه و تحلیل و بیان نکات قابل توجهی از دیگر اندیشمندان نیز پرداخته شده است.

- طبقه‌بندی محتوایی روایات شفاهی ابن ابی‌الحدید از نقیب ابوجعفر برای نخستین بار؛
- فرموله کردن قیاس‌های نقیب و تعیین نوع و شکل قیاس‌های او و ارائه یک مدل که به نظر نگارنده در مناظرات و مباحثات منحصر به نقیب ابوجعفر است؛
- تکمیل بحث فلسفه تاریخ نقیب ابوجعفر که در مصطفی جواد برای اولین بار در مقاله‌اش مطرح کرده بود.

- گردآوری و ارائه ادله و شواهدی درباره مذهب نقیب ابوجعفر و احکامات الهیه بودن وی با توجه به سازگاری بودن آراء و اندیشه‌های وی با اصول اندیشه‌های امامیه.

به نظر نگارنده، نقیب ابوجعفر زیدی نبوده و از امامیه‌های اعتدال‌گرای آن زمان هم است که در پی تعاملات فکری معتزله، زیدیه و امامیه گرچه به اصول اساسی اندیشه امامیه مستزم و معتقد بوده اما در برخی از موارد متفاوت از مشهورات امامیه در عصر خویش نظر داده است.
- از آنجاکه متن عربی کتاب ابوجعفر نقیب مصطفی جواد - که تنها یک نسخه از چاپ اول آن صحافی شده و در کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام موجود است و از کتب نایاب به

شمار می‌رود. - نیز مقاله وی در همین موضوع از مجله الثقافة در کتاب حاضر ترجمه و همراه متن اصلی عربی آن پیوست می‌شود، در حقیقت، این اثر، احیاگر آثار مربوط به نقیب هم خواهد بود.

- کتاب شرح نهج البلاغة ابن ابی الحدید تا زمانی که اثر حاضر مرحله نهایی نگارش را پشت سر می‌نهد، هنوز به‌طور کامل بازگردان به فارسی نشده و تنها بخش‌های تاریخی آن را استاد محمود مهدوی دامغانی ترجمه کرده است که در ترجمه بخش‌های تاریخی در این کتاب، از آن بسیار بهره‌بردار. ما بخش گسترده مطالب ترجمه شده در کتاب حاضر، صیغه کلامی دارد که در ترجمه دامغانی ترجمه نشده؛ از این رو برای اولین بار در این کتاب بازگردان شده است. گرچه ترجمه فارسی از شرح ابن ابی الحدید با عنوان مظهر الیینات ومظهر الدلالات از حاج نصرالله بن فتح الله (افتخاری) دزفولی (قرن ۱۳) که در زمان ناصرالدین شاه نگاشته شده است، در بین کتاب‌ها، هدایای استاد مرحوم مشکوة به دانشگاه تهران وجود دارد، اما به جهت رعایت ترجمه تحت اللفظی که حتی ضمیرشان و مجموعه مختصات زبان عربی را ترجمه کرده است، معمولاً مورد استفاده قرار نمی‌گیرد.

در پایان لازم می‌دانم از دوستان و سرکار خانم ابرار الحیدری، عضو گروه علمی تاریخ مدرسه عالی بنت‌الهدی که زحمات خوانش و بخش ترجمه‌های اینجانب را قبول کرده و مرا از نکته‌نظرهای خویش بهره‌مند کرد و خاتم نگران موحیدی، عضو گروه پژوهشی فلسفه جامعه الزهراء (ع) که در فرموله کردن قیاس‌های نقیب ابی‌احمد در کمال همکاری را داشت، تشکر کنم.

نابینا

۳۹۶